

УДК 343.915 “2002/2017”

І.Г. Лубенець,кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ,
ORCID ID 0000-0003-2597-0356**І.В. Наумова,**начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ,
ORCID ID 0000-0002-6643-0375

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ПЕРІОД 2002–2017 рр.

Зміни в політичному житті країни, складна соціально-економічна ситуація, криза сучасної сім'ї та школи як головних соціально-виховних інституцій, непослідовність і недостатня наукова обґрунтованість здійснюваних реформ загострюють соціальні суперечності в суспільстві, в результаті чого саме неповнолітні опиняються у вкрай важкому для себе становищі через несформованість стійких моральних переконань, системи цінностей, що позбавляє їх можливості об'єктивно реагувати на сучасні події та суперечності в житті суспільства. Процеси, що відбуваються останнім часом в українському суспільстві, вкрай негативно позначаються на формуванні молодого покоління та часто стають чинниками вчинення правопорушень. Злочинність неповнолітніх є своєрідним відображенням загальної ситуації в країні та показником рівня моральності суспільства. З одного боку, вона є похідною, а з другого – складовою суспільства.

У статті представлено комплексне кримінологічне дослідження злочинної активності неповнолітніх в Україні. Метою дослідження є встановлення певних закономірностей, особливостей та сучасних тенденцій злочинності неповнолітніх на основі державної статистичної звітності за останні 15 років. Незважаючи на зниження її загального рівня упродовж останніх років, вона залишається гострою проблемою, яка не може не турбувати суспільство та державу. За результатами проведеного дослідження авторами пропонується кримінологічний аналіз показників злочинності неповнолітніх, її особливості, сучасні тенденції, структурний аналіз особистості неповнолітнього злочинця з урахуванням таких аспектів: гендерна приналежність, соціальне становище, вчинення злочину в групі, склад групи, схильність до рецидиву тощо.

Отже, рівень злочинної активності неповнолітніх є важливим показником криміногенної ситуації у суспільстві, а тенденції злочинності неповнолітніх визначають значною мірою майбутній стан злочинності в країні. Вважаємо, що подальше дослідження кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх з урахуванням видів вчинених злочинів допоможе у роботі по підвищенню ефективності превентивної діяльності.

Ключові слова: неповнолітні, злочинність, кримінологічна характеристика, злочинна активність, соціальне становище, розподіл неповнолітніх злочинців за віком, статтю.

Изменения в политической жизни страны, сложная социально-экономическая ситуация, кризис современной семьи и школы как главных социально-воспитательных институтов, непоследовательность и недостаточная научная обоснованность осуществляемых реформ обостряют социальные противоречия в обществе, в результате чего именно несовершеннолетние оказываются в крайне тяжелом для себя положении из-за несформированных устойчивых нравственных убеждений, системы ценностей, что лишает их возможности объективно реагировать на современные события и противоречия в жизни общества. Процессы, происходящие в последнее время в украинском обществе, крайне негативно сказываются на формировании молодого поколения и часто становятся факторами совершения правонарушений. Преступность несовершеннолетних является своеобразным отражением общей ситуации в стране и показателем уровня нравственности общества. С одной стороны, она является производной, а с другой, – составляющей частью общества.

В статті представлено комплексне кримінологічне дослідження преступної активності неповнолітніх в Україні. Цьєю дослідження являється встановлення певних закономірностей, особливостей і сучасних тенденцій преступності неповнолітніх на основі державної статистичної звітності за останні 15 років. Незважаючи на зниження її загального рівня протягом останніх років, вона залишається гострою проблемою, яка не може не турбувати суспільство і державу. По результатам проведеного дослідження авторами пропонується кримінологічний аналіз показників преступності неповнолітніх, її особливостей, сучасних тенденцій, структурний аналіз особистості неповнолітнього злочинця з урахуванням таких аспектів: гендерна належність, соціальне становище, характер злочинних дій в групі, склад групи, схильність до рецидиву і тому подібне.

Таким чином, рівень преступної активності неповнолітніх є важливим показником криміногенної ситуації в суспільстві, а тенденції преступності неповнолітніх визначають в значній мірі майбутнє становище преступності в країні. Сподіваємося, що подальше дослідження кримінологічної характеристики преступності неповнолітніх з урахуванням видів злочинних дій допоможе в роботі по підвищенню ефективності превентивної діяльності.

Ключові слова: *неповнолітні, преступність, кримінологічна характеристика, преступна активність, розподіл неповнолітніх злочинців за віком, статтю.*

Одним із критеріїв стабільності, надійності, розвинутості суспільства та держави є здатність останньої через свої соціальні інститути впливати на виховання дітей так, щоб втримати неповнолітніх від деструктивної, злочинної поведінки; ефективно організувати механізм захисту від криміногенного впливу на них.

Слід зазначити, що проблема злочинності неповнолітніх вивчалась багатьма вченими кримінально-правової та кримінологічної наук. Зокрема, їй були присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.В. Голіна, Т.А. Денисова, О.М. Джу́жа, А.І. Долгова, Г.М. Мінковський, Н.С. Юзікова та ін.

Актуальність дослідження злочинності неповнолітніх зумовлена тим, що рівень її злочинної активності є важливим показником криміногенної ситуації у суспільстві, а тенденції злочинності неповнолітніх визначають значною мірою майбутній стан злочинності в країні.

Упродовж 2002–2017 рр. кількість виявлених осіб, які вчинили злочини, майже постійно зменшувалася. У 2002 р. вона становила 270307 осіб, у 2016 р. – 99307, а у 2017 р. – помітно зросла до 117947 (+18,8 %), що менше, ніж у 2002 р., у 2,3 рази. Відповідно за аналізований період зменшилася і кількість неповнолітніх серед виявлених злочинців, але темп зменшення був набагато більшим. Так, якщо у 2002 р. серед осіб, які вчинили злочини, було виявлено 26611 неповнолітніх, то у 2016 р. їх кількість становила тільки 4218, а у 2017 р. – 4510, тобто цей показник зменшився у 5,9 рази (рис. 1).

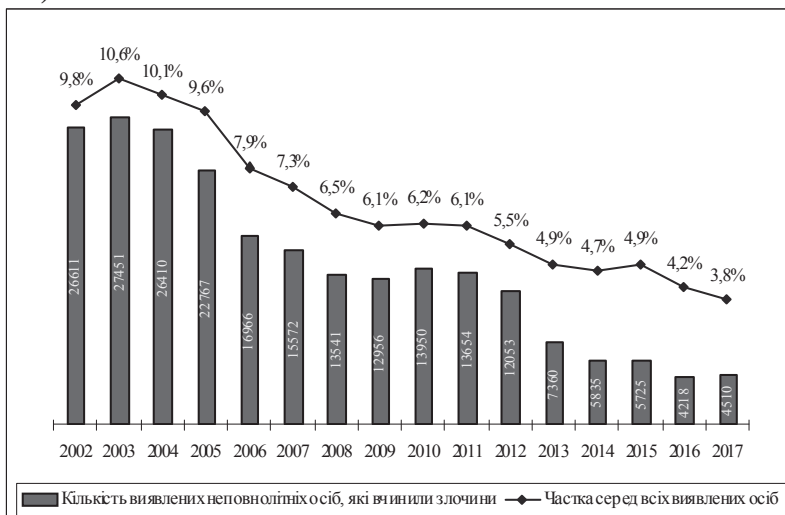

Рис. 1. Динаміка кількості виявлених неповнолітніх осіб, що вчинили злочини в Україні у 2002–2017 рр.

Причому зменшилася не тільки їх чисельність, а й їх частка серед всіх виявлених злочинців. У 2002 р. вона складала 9,8 %, у 2003 р. трохи зросла до 10,6 %, а в наступні роки зменшилася, зокрема у 2017 р. – до 3,8 %. Таким чином, в Україні рівень встановленої та облікованої злочинної активності неповнолітніх осіб суттєво знизився.

Серед виявлених неповнолітніх, які вчинили злочини, більшу частину (в середньому 68,9 %) складали особи віком 16–17 років. Протягом аналізованого періоду в середньому частка 16–17-річних серед усіх виявлених неповнолітніх, які вчинили злочини, коливалася несуттєво. Найбільша амплітуда спостерігається у 2012–2013 рр., де частка виявлених неповнолітніх цього віку складала 70,8 % та 61,3 % відповідно.

Частка виявлених осіб, молодших 16 років, що вчинили злочини, у 2002–2017 рр. коливалась на рівні 26–33 %.

Таким чином, серед неповнолітніх, які вчинили злочини, 16–17-річних було у 2 рази більше, ніж осіб віком до 16 років. Це частково зумовлено обмеженим переліком видів злочину, за які настає кримінальна відповідальність з 14 років. Також слід врахувати дуже високий рівень латентності злочинів, вчинених неповнолітніми молодше 16 років (найчастіше учнями навчальних закладів). Ці злочини часто просто не обліковуються у зв'язку з відсутністю заяв, небажанням звертатися до органів поліції тощо. У разі вчинення злочинів невеликої тяжкості на території навчального закладу, адміністрація та батьки (законні представники) дітей майже завжди намагаються приховати такі факти та вирішити проблему без втручання органів поліції.

Для більш точної оцінки злочинної активності неповнолітніх доцільно порівняти спеціальні коефіцієнти їх злочинної активності з відповідними показниками представників інших вікових груп (рис. 2).

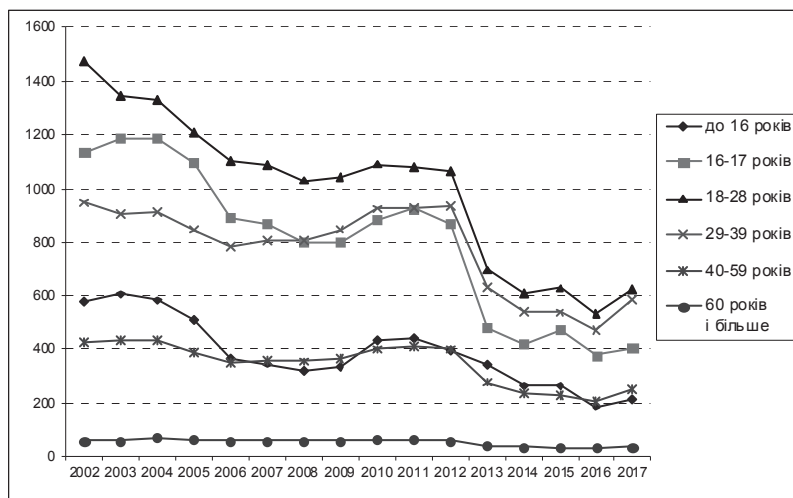

Рис. 2. Розподіл виявлених осіб різних вікових груп за величиною спеціального коефіцієнту злочинної активності на 100 тис. населення певної групи в Україні у 2002–2017 рр.¹

Як бачимо на рисунку, протягом першої половини аналізованого періоду неповнолітні особи віком 16–17 років займали друге місце за величиною коефіцієнта злочинної активності. Більша кримінальна активність була тільки серед осіб віком 18–28 років. Починаючи з 2009 р., вони перемістилися на третє місце після 29–39-річних.

Представники вікової групи 14–15-річних протягом майже всього періоду аналізу були четвертими за величиною цього показника. Тобто їх активність по вчиненню злочинів була вищою, ніж серед осіб старше 40 років.

Серед неповнолітніх злочинців, як і серед усіх осіб, що вчинили злочини, переважали чоловіки. Їх питома вага у 2002–2017 рр. складала в середньому 91,3 %.

¹ Відповідно до отриманих нами даних Державної служби статистики України, чисельність постійного населення всіх вікових груп узятя на початок року.

Слід відзначити, упродовж періоду, що аналізується, частка осіб жіночої статі не суттєво, але збільшувалася. Якщо у 2002 р. вона становила 6,5 % усіх неповнолітніх злочинців, то у 2017 р. – 11,3 %.

І це тільки офіційні дані. Як вже зазначалось, злочинність неповнолітніх має високий рівень латентності. Нерідко такі факти стають відомими завдяки засобам масової інформації та мережі Інтернет, де підлітки “викладають” відео злочинів, вчинених відносно однолітків.

В емоційно-вольовій сфері у неповнолітніх дівчат, які вчинили злочини, спостерігається послаблення почуття сорому, розвиток байдужого ставлення до переживань інших, фіксується нестриманість, грубість, хитрість, відсутність самокритичності. Груповим насильницьким діям неповнолітніх дівчат властива насолода від спостереження фізичного насильства, коли згряя підлітків люто виявляє свій емоційно-вольовий афект щодо потерпілого. При цьому спостерігається феномен дівочої агресивності та виняткової жорстокості. Можна припустити, що насильство дівчат – це, з одного боку, збочена форма самоствердження, а з другого, – адаптація до в цілому агресивного підліткового середовища. Останнім часом відбувається “мускулізація” дівчат, особливо в соціально занедбаних сім’ях, набуття ними чоловічих рис характеру, засвоєння насильницьких стереотипів поведінки, помножених на емоційно нестійку, схильну до афективних спалахів жіночу психіку, що в сукупності призводить до вчинення насильницьких злочинів. Як зазначається в наукових публікаціях, мотиваційна сфера дівчат, які вчинили злочини, характеризується відсутністю сталих далекосяжних цілей та мотивів. Багато з них відрізняються наявністю певного психологічного інфантилізму, коли дівчата вчиняють злочини, граючись, не усвідомлюючи наслідків та власної відповідальності [1, с. 124].

Викликає інтерес розподіл виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили злочини, за соціальним становищем на момент їх вчинення (рис. 3).

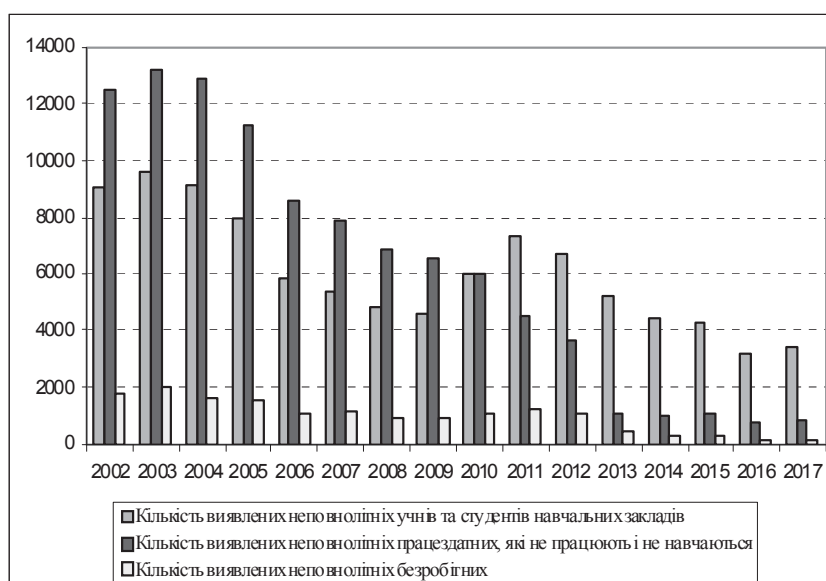

Рис. 3. Розподіл виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили злочини в Україні у 2002–2017 рр., за соціальним становищем

До 2011 р. найбільшою серед неповнолітніх злочинців була група працездатних осіб, які не працювали і не навчалися у момент вчинення злочину. Їх частка серед усіх неповнолітніх злочинців залишалася майже незмінною та складала близько 50 %. Але в наступні роки вона скоротилася до 18,7 %. Ще однією групою осіб, які не займалися трудовою або навчальною діяльністю, серед виявлених неповнолітніх, що вчинили злочини, були офіційні безробітні. Відсоток таких осіб складав у середньому 6,4 %). За останні сім років серед осіб віком до 18 років, які вчинили злочини, суттєво зросла частка учнів та студентів навчальних закладів. Сьогодні більше неповнолітніх навчаються у закладах освіти. З них учні середніх навчальних закладів

складали в середньому 67,8 %, учні професійно-технічних закладів – 28,4 %, студенти вищих навчальних закладів – 3,8 %. Упродовж періоду аналізу відсоток останніх двох груп неповнолітніх, які на момент вчинення злочину навчалися, збільшився.

Помітні зміни відбулися у розподілі виявлених неповнолітніх осіб, що вчинили злочини, за основними кримінологічними ознаками.

Так, упродовж більшої частини аналізованого періоду майже половина неповнолітніх вчиняли злочини у складі групи (рис. 4). Чисельність таких осіб відповідно до загальної тенденції зниження зменшилася з 14900 у 2002 р. до 1573 у 2017 р., тобто у 9,5 рази. Дещо знизився також і відсоток таких осіб серед усіх неповнолітніх злочинців. У 2002 р. він складав 56,0 %, у наступні 10 років поступово зменшувався і в 2012 р. становив 44,5 %, а у 2013–2017 рр. – в середньому 35,9 %. Тобто останніми роками частіше виявлялися неповнолітні особи, які вчиняли злочини одноосібно. Тут слід урахувати тенденцію погіршення роботи поліції щодо виявлення всіх злочинців, які вчинили певне діяння в групі, і відповідно збільшення чисельності учасників таких груп, які залишилися невідомими поліції.

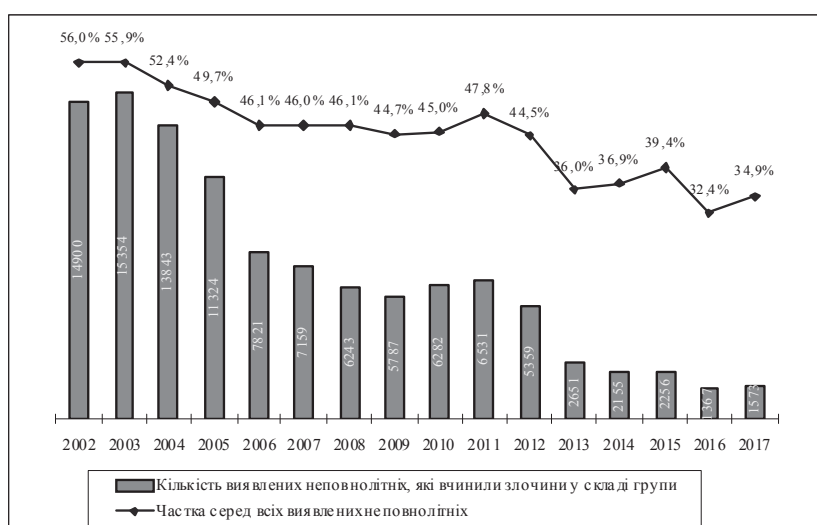

Рис. 4. Динаміка кількості неповнолітніх осіб, які вчинили злочини у складі групи в Україні у 2002–2017 рр.

Починаючи з 2010 р., в державній статистичній звітності почали здійснювати розподіл неповнолітніх осіб, які вчинили злочини у групі, за складом групи (рис. 5).

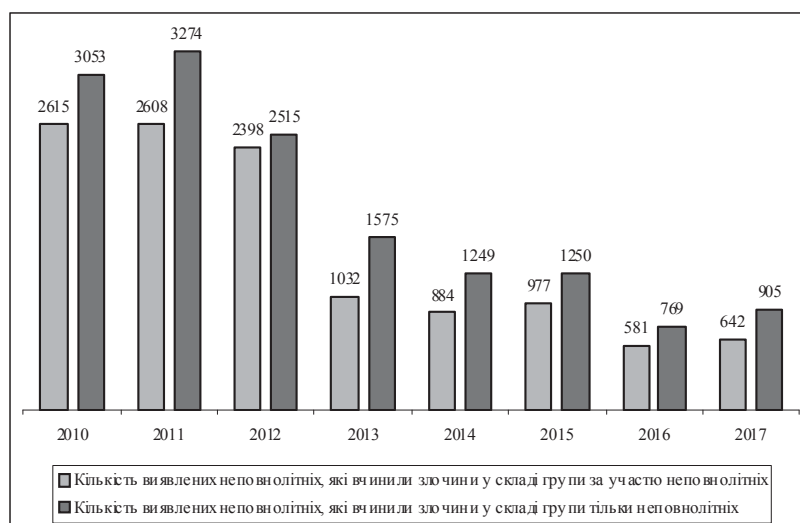

Рис. 5. Динаміка кількості неповнолітніх осіб, які вчинили злочини у складі групи тільки неповнолітніх, та групи осіб за участю неповнолітніх в Україні у 2010–2017 рр.

Як бачимо на рисунку, частіше неповнолітні вчиняють злочини у групі з іншими неповнолітніми, ніж з дорослими особами. Слід зазначити, що у підлітковому віці діти легко погоджуються на участь у групових діях. Психологи пояснюють це тим, що усвідомлення особистої вини кожного учасника злочину нівелюється, внаслідок чого особиста відповідальність ніби усувається, виключається. Щодо поширеності участі неповнолітніх у групі саме з однолітками, то слід зазначити, що підлітковий вік характеризується деякими особливостями. До них можна віднести:

– прагнення до самостійності та вивільнення від батьківської опіки. У цей період зв'язок між батьками та дітьми послаблюється, часто проявляються непорозуміння між ними;

– прагнення згуртуватися із однолітками, що слугує новою формою соціальних зв'язків, каналом передачі інформації, видом емоційних контактів, які неможливо отримати у сім'ї. І саме реакція цієї групи однолітків є вирішальним фактором в обранні лінії поведінки, і часто є фактором ризику втягнення підлітка у вживання наркотиків, злочинну діяльність тощо [2, с. 69].

Суттєві зміни відбулися у кількості неповнолітніх злочинців, які раніше вчиняли злочини (рис. 6).

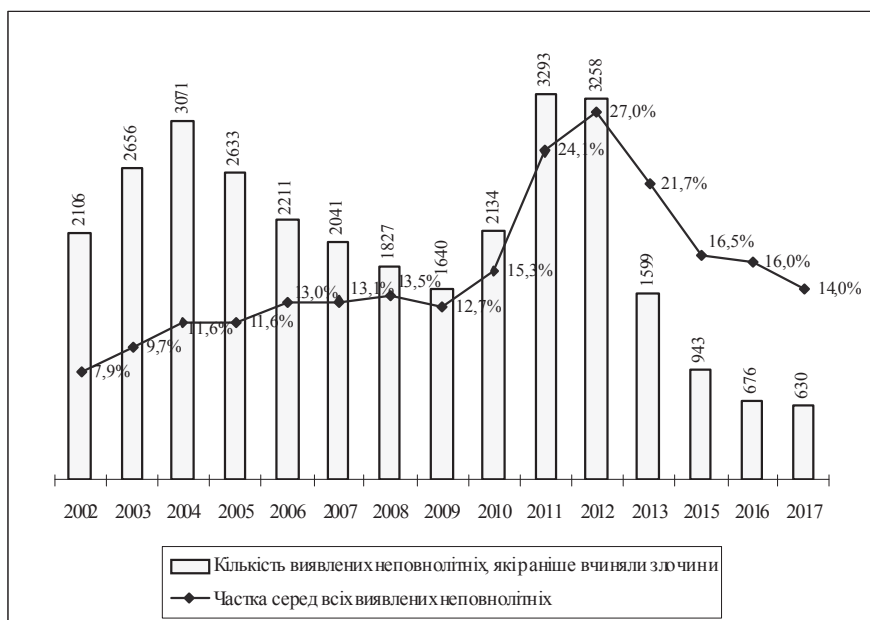

Рис. 6. Динаміка кількості неповнолітніх злочинців, які раніше вчиняли злочини, в Україні у 2002–2017 рр.

У 2002 р. було виявлено 2106 таких осіб, у 2003–2004 р. їх кількість зросла у 1,5 рази та становила 3071. У 2005–2009 рр. спостерігалось зниження цього показника до 1640, що у 1,8 рази менше, ніж у 2004 р. У наступні два роки відбулося його зростання, особливо значне у 2011 р. У результаті кількість осіб зазначеної категорії у цьому році збільшилася до 3293, що є найвищим показником за весь період аналізу. У 2012 р. цей показник практично не змінився, а за останні чотири роки відбулося його суттєве зниження. В 2017 р. кількість виявлених неповнолітніх рецидивістів становила 630, що у 5,2 рази менше, ніж у 2011 р. та у 3,3 рази – ніж на початку аналізованого періоду. Частка цих осіб серед усіх виявлених неповнолітніх злочинців зросла з 7,9 % у 2002 р. до 27,0 % у 2012 р., а за останні роки аналізованого періоду знизилася до 14,0 %. Враховуючи молодий вік розглядуваних осіб, такий значний відсоток неповнолітніх рецидивістів викликає суттєве занепокоєння.

Слід також вказати, що, як правило, друга судимість уже має місце після досягнення особою 18-річного віку. Рецидивні злочини, які вчиняються неповнолітніми, характеризуються більшою зухвалістю, агресивністю, жорстокістю, ніж злочини, вчинені дорослими. Як показує практичний досвід, при виявленні трупа з багатьма

ножовими пораненнями однією з найбільш вірогідних версій може бути така, що злочин скоїли неповнолітні, жінки або психічно хворі особи [3, с. 143].

Чисельність неповнолітніх осіб, які вчинили злочини у стані алкогольного сп'яніння, упродовж 2003–2004 рр. зросла з 1986 до 2724, а за наступні роки постійно зменшувалася, в результаті чого у 2017 р. було виявлено тільки 178 таких осіб (рис. 7). Тобто упродовж аналізованого періоду кількість неповнолітніх, що вчинили злочини під впливом алкоголю, знизилася більше ніж у 10 разів. Відсоток злочинців, які перебували під час вчинення злочину у такому стані, збільшився з 7,5 % у 2002 р. до 14,3 % у 2008 р., а в наступні роки постійно зменшувався та у 2017 р. склав 3,9 %.

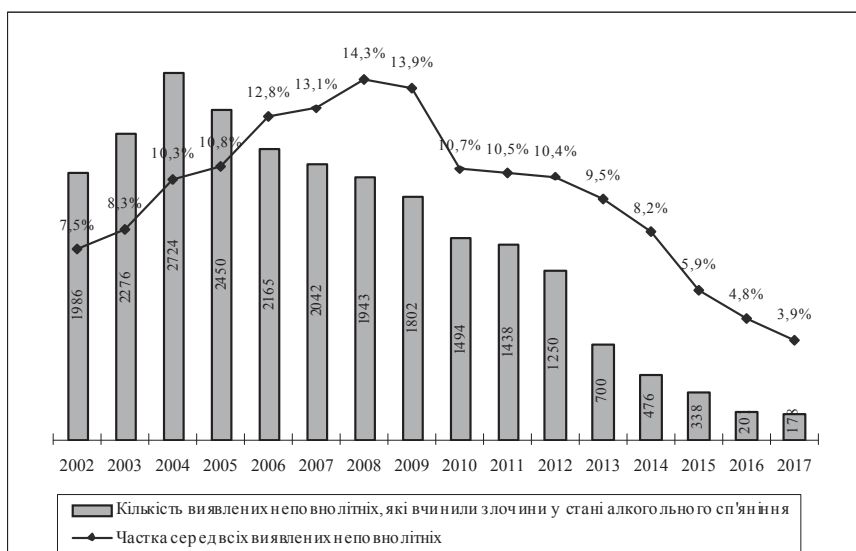

Рис. 7. Динаміка кількості неповнолітніх осіб, які вчинили злочини у стані алкогольного сп'яніння, в Україні у 2002–2017 рр.

Натомість слід зауважити, що проблема вживання алкоголю серед неповнолітніх за останні 10 років не втрачає актуальності. Кількість виявлених осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, передбачене ст. 180 КпАП “Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння” у 2005 р. складала 2253 особи, а у 2017 р. – 2099. Слід зазначити, що число осіб, які це правопорушення вчинили повторно, збільшилося у 2,3 рази і становило 37 та 86 осіб у 2005 та 2017 роках відповідно. Здебільшого суб'єктом вчинення цього правопорушення є батьки або близькі родичі неповнолітнього, що слід враховувати при вживанні заходів запобігання злочинності неповнолітніх.

Кількість неповнолітніх осіб, які вчинили злочини у стані наркотичного, токсичного або психотропного сп'яніння, була доволі незначною і протягом аналізованого періоду не перевищувала 75 осіб за рік. За останній рік аналізованого періоду виявлено всього 4 таких особи. Відповідно їх частка була невеликою і становила в середньому 0,2 %.

Вживання алкоголю і наркотиків зумовлюють стан сп'яніння, при якому відбуваються різкі зміни в поведінці особи. Перебуваючи в полоні хворобливої пристрасті чи намагаючись здобути гроші на придбання алкоголю чи наркотиків, багато неповнолітніх здатні вчинити будь-які злочинні дії. Розум людини, особливо в стані наркотичного сп'яніння, – затьмарений, і вона часто не розуміє, що робить. До того ж поведінка наркомана непередбачувана, а тому – дуже небезпечна. У будь-який момент він може вчинити злочин, не розуміючи цього, або ж свідомо йде на протиправні дії заради грошей для чергової дози [4, с. 7].

Отже, слід зазначити, що упродовж аналізованого періоду кількість виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили злочини, скоротилася у 5,9 рази. Серед неповнолітніх злочинців переважали особи чоловічої статі. Але кожного року активність дівчат по скоєнню правопорушень постійно зростає. Значну кількість (в середньому 68,9 %

всіх неповнолітніх) становлять особи віком від 16 до 17 років, що необхідно враховувати при розробці заходів попередження злочинності неповнолітніх. Майже половина неповнолітніх вчинювали злочини у складі групи, причому у групі з іншими неповнолітніми частіше, ніж з дорослими особами. За останні роки відсоток неповнолітніх, які вчинили злочини в групі, постійно знижувався. Натомість ця тенденція може бути пов'язана з погіршенням розшукової діяльності працівників поліції щодо виявлення всіх фігурантів по кримінальному провадженню. Упродовж 2002–2012 рр. суттєво (з 7,9 % до 27,0 %) зросла частка неповнолітніх злочинців, які раніше вже вчиняли злочини. За останні роки аналізованого періоду вона знизилася до 14,0 %, але, враховуючи молодий вік розглядуваних осіб, такий значний відсоток неповнолітніх рецидивістів викликає серйозне занепокоєння. Позитивною тенденцією є зменшення у другій половині розглядуваного періоду чисельності та відсотку неповнолітніх, які вчинили злочини у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Подільчак О.* Особливості злочинності неповнолітніх жінок. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. 2004. № 8. 123 с.
2. *Шнейдер Л.* Девиантное поведение детей и подростков. Академический Проект; Трикста, 2005. 336 с.
3. *Виноградова С.* Рецидивна злочинність серед неповнолітніх: причини та попередження. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. № 33(2). 141 с.
4. *Колесник І.* Крапку у протистоянні поставив дурман. Іменем Закону. 2006. № 17. 7 с.

REFERENCES

1. *Podilchak, O.*, 2004, Osoblyvosti zlochynnosti nepovnolitnikh zhinok' Peculiarities of Juvenile Women Delinquency. "Peculiarities of Juvenile Delinquency. The Issue of Combating Crime": coll. of scient. works", 8, 123 p. [in Ukrainian].
2. *Schneider, L.*, 2005, Devyantnoe povedenye detei y podrostkov. "Deviant Behavior of Children and Adolescents", Academic Project; Triksta, 336 p. [in Ukrainian].
3. *Vinogradova, S.*, 2015, Retsydyvna zlochynnist sered nepovnolitnikh: prychny ta poperedzhennia. "Recidivism in Juvenile Delinquency: Causes and Warnings", Scientific Herald of the Uzhgorod National University. Series: Right 33 (2), 141 p. [in Ukrainian].
4. *Kolesnyk, I.*, 2006, Krapku u protystoianni postaviv durman. "Drug Stopped the Confrontation", In the Name of the Law 17, 7 [in Ukrainian].

UDC 343.915 "2002/2017"

I. H. Lubenets, Candidate of Law,
Leading Researcher of the Research Lab of the State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv,
ORCID ID 0000-0003-2597-0356

I. V. Naumova,
Department Head, Research Lab of the State Research Institute MIA Ukraine, Kyiv,
ORCID ID 0000-0002-6643-0375

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF JUVENILE DELINQUENCY FOR THE PERIOD 2002–2017

Changes in the political life of the country, difficult socio-economic situation, the crisis of the modern family and school as the main socio-educational institutions, inconsistency and lack of scientific substantiation of the ongoing reforms exacerbate social contradictions in society, with the result that minors find themselves in an extremely difficult position for themselves – due to unformed stable moral convictions, value systems, which deprives them the ability to objectively respond to current events and contradictions in society. The processes taking place in recent years in the Ukrainian society has an extremely negative impact on the formation of the younger generation and is often becoming the factors in the commission of offenses. Juvenile delinquency is a kind of a reflection of the general situation in the country and an indicator of the level of morality

of society. On the one hand, it is a derivative one, and on the other, it is an integral part of the society.

Paper presents a comprehensive criminological study of the criminal activity of minors in Ukraine. Purpose of the study is to establish certain patterns, characteristics and current tendencies in juvenile delinquency on the basis of state statistical reporting during past 15 years. Despite the decline in its overall level in recent years, it remains an acute problem, which cannot but be disturbed by society and the state. According to the results of the study, the authors propose a criminological analysis of the indicators of juvenile delinquency, its features, current tendencies, structural analysis of the personality of a minor offender, taking into account such aspects as gender, social status, commission of a crime in a group, group membership, a tendency to relapse, etc.

Thus, the level of criminal activity of minors is an important indicator of the criminal situation in society, and the tendencies of juvenile delinquency determine a large extent of the future state of crime in the country. We believe that further study of the criminological characteristics of juvenile delinquency, taking into account the types of crimes committed, will help in the improvement of the effectiveness of preventive activities.

Keywords: minors, criminality, criminological characteristics, criminal activity, social status, classification of minors by age and sex.

Отримано 24.05.2018